

СИВОДЕД І. С.,

кандидат юридичних наук, докторант,
доцент кафедри правоохоронної
та антикорупційної діяльності,
(Інститут права
імені Князя Володимира Великого),
начальник четвертого відділу
управління процесуального керівництва
досудовим розслідуванням та
підтримання публічного обвинувачення
Спеціалізованої прокуратури
у військовій та оборонній сфері Офісу
Генерального прокурора України
(Міжнародна академія управління
персоналом)

УДК 344.122

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.1.51>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

Події, які упродовж останніх дев'яти років відбуваються в Україні, свідчать про наявність нового виду суспільних відносин в умовах збройного конфлікту – гібридної війни, метою якої є насильницька зміна конституційного ладу України, захоплення державної влади, зміна меж території України та незаконне існування державних утворень. Участь у цій війні проти України, поряд з кадровими військовослужбовцями Російської Федерації, приймають озброєні загони бойовиків так званих «Донецької та Луганської народних республік», найманці приватної військової компанії «Вагнер». Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року стало наслідком окупації ворогом однієї п'ятої частини її території в адміністративно-територіальних межах частин Київської, Чернігівської, Сумської, Херсонської, Запорізької, Миколаївської, Донецької та Луганської областей. Раніше була анексована територія Автономної Республіки Крим. Свавільля та беззаконня на окупованій території сприяли вчиненню військами агресора низки кримінальних правопорушень, у тому числі умисних вбивств, з метою приховати сліди вчинених тяжких злочинів – зґвалтувань, сексуального насильства, розбоїв, грабежів, угонів, мародерств та інших корисливих злочинів. Вбивства людей на окупованій території нерідко вчинялися й з інших мотивів, пов'язаних з проукраїнськими політичними переконаннями потерпілих, які залишилися на окупованій території, патріотичними настроями, засуджуваними міркуваннями щодо анексії та окупації території незалежної України ворогом – Російською Федерацією, вбивством батьків через депортацію та вивезення в порушення звичаїв війни їх дітей з метою подальшого можливого усиновлення бездітними батьками, які проживають на території Росії, вбивствами військовополонених тощо. Незважаючи на факт окупації та тимчасової непідконтрольності державі таких окупованих територій, саме держава охороняє право на життя кожного українця або українки. Кожен такий злочин підлягає встановленню та правовій оцінці незалежно від часу окупації та деокупації відповідної території. Разом з тим

незнання тактики слідчих (розшукових) дій та специфіки їх проведення, відсутності досвіду у частині правильного та належного процесуального збору доказів, а також в результаті впливу часу можуть стати наслідком втрати важливих доказів, що ускладнить розкриття таких злочинів. В умовах дії воєнного часу правильне планування, фіксація та документування цих фактів, ідентифікація винних осіб, встановлення усіх жертв, вилучення трупів, виявлення засобів для їх маскуванню та приховування, з'ясування усіх обставин вчинення злочину та його можливих очевидців є важливою запорукою для розкриття та доведеності винуватості військових злочинців. Важливим напрямком підвищення ефективності діяльності слідчих, оперативних працівників, прокурорів, при злагодженому розкритті умисних вбивств являється поліпшення якості проведення першочергових слідчих дій, огляду місця події, огляду трупу, пов'язаного з його ексгумацією, використання комплексу оперативно-розшукових заходів, з метою здобуття максимального обсягу доказової інформації, яка стане підґрунтям та основою для розкриття злочинів цієї категорії, притягнення до кримінальної відповідальності за злочини проти людяності винуватих осіб. За таких обставин, автором надаються свої пропозиції у відповідній статті, які покликані сприяти та надати допомогу у вирішенні вищезазначених практичних завдань.

Ключові слова: умисні вбивства, розслідування, військовий час, окуповані території, військовополонені.

Syvodied I. S. Peculiarities of the investigation of intentional killings during hostilities in the occupied territories of Ukraine

The events that have taken place in Ukraine over the past nine years testify to the existence of a new type of social relations in the conditions of an armed conflict – a hybrid war, the purpose of which is the violent change of the constitutional system of Ukraine, the seizure of state power, the change of the borders of the territory of Ukraine and the illegal existence of state entities. Armed detachments of fighters from the so-called “Donetsk and Luhansk People’s Republics”, mercenaries of the private military company “Wagner”, are taking part in this war against Ukraine, along with regular servicemen of the Russian Federation. The full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine on February 24, 2022 was the result of the enemy occupying one-fifth of its territory within the administrative-territorial boundaries of parts of the Kyiv, Chernihiv, Sumy, Kherson, Zaporizhzhya, Mykolaiv, Donetsk, and Luhansk regions. Previously, the territory of the Autonomous Republic of Crimea was annexed. Arbitrariness and lawlessness in the occupied territory contributed to the aggressor’s troops committing a number of criminal offenses, including intentional murders, in order to hide the traces of committed serious crimes – rape, sexual violence, robberies, kidnappings, looting and other self-serving crimes. The murders of people in the occupied territory were often committed for other reasons, related to the pro-Ukrainian political beliefs of the victims who will remain in the occupied territory, patriotic sentiments, condemning considerations regarding the annexation and occupation of the territory of independent Ukraine by the enemy – the Russian Federation, the killing of parents through deportation and removal in violation of the customs of war of their children for the purpose of further possible adoption by childless parents living on the territory of Russia, killing of prisoners of war, etc. Despite the fact of occupation and the temporary non-control of such occupied territories by the state, it is the state that protects the right to life of every Ukrainian man or woman. Each such crime is subject to establishment and legal assessment regardless of the time of occupation and de-occupation of the respective territory. At the same time, ignorance of the tactics of investigative (search) actions

and the specifics of their conduct, lack of experience in terms of correct and proper procedural collection of evidence, as well as as a result of the passage of time, may result in the loss of important evidence, which will complicate the disclosure of such crimes. In the conditions of wartime, proper planning, recording and documentation of these facts, identification of guilty persons, identification of all victims, removal of corpses, detection of means for their disguise and concealment, clarification of all circumstances of the commission of the crime and its possible eyewitnesses are an important guarantee for disclosure and proving the guilt of war criminals. An important direction of increasing the efficiency of the activities of investigators, operatives, and prosecutors, in the case of coordinated disclosure of intentional murders, is the improvement of the quality of conducting primary investigative actions, inspection of the scene of the incident, examination of the corpse associated with its exhumation, the use of a complex of operative and search measures, with the aim of obtaining the maximum volume of evidentiary information, which will become the basis and basis for the disclosure of crimes of this category, bringing the guilty persons to criminal responsibility for crimes against humanity. Under such circumstances, the author provides his suggestions in the corresponding article, which are intended to contribute and provide assistance in solving the above-mentioned practical tasks.

Key words: *intentional murders, investigations, wartime, occupied territories, prisoners of war (POW).*

Вступ. З метою збройного протистояння незаконним терористичним та злочинним організаціям, оснащеним бронетехнікою, крупнокаліберним озброєнням та вогнепальною зброєю, Президентом України у 2014 році було введено в державі особливий період. 24 лютого 2022 року Росія атакувала Україну на землі і в повітрі по всій довжині спільного кордону. Для вторгнення на Київщину із наміром захопити столицю була використана територія Білорусі. На півдні російська армія, зокрема, окупувала частину Запорізької та Херсонської областей, а на півночі – райони Сумщини та Чернігівщини.

Російська влада заявляє, що армія не атакує цивільні об'єкти. При цьому російська авіація, ракетні війська, флот і артилерія щодня обстрілюють українські міста. Станом на кінець 2022 року жодного міста в Україні не залишилось без ракетного, авіаційного та артилерійського обстрілів. Руїнуванням піддаються житлові будинки та об'єкти цивільної та енергетичної інфраструктури по всій території України. Не подолавши опір ЗСУ, вцілілі російські підрозділи на початку квітня вийшли з території Київської, Чернігівської і Сумської областей.

Основна частина. Після звільнення Київщини від російських військ у містах Буча, Ірпінь, Гостомель та селах області виявили факти масових вбивств, катувань та згвалтувань цивільних, зокрема дітей. Українська влада заявила, що Росія чинить геноцид. Країни Заходу беруть участь у підтвердженні фактів масових вбивств. Пізніше факти катувань та вбивств українських громадян почали відкриватися чи не у всіх населених пунктах, які були під російською окупацією.

Управління Верховного комісара ООН із прав людини станом на 2 листопада верифікувало 6 114 випадків загибелі (щонайменше 390 дітей) і 9 132 випадки поранення цивільних людей в Україні. Серед загиблих, за даними ООН, – 402 дітей, серед поранених – 735 [1]. При цьому в Офісі українського генпрокурора станом на 24 жовтня повідомляли про загибель 430 і поранення 820 дітей. Наприкінці вересня після звільненні міста Ізюм Харківської області встановлено, що житловий фонд зруйновано майже весь, немає електрики, зруйновано газопровід, газонапірні станції. Встановлено 32 міста масового захоронення цивільних та військових осіб України, завершилася ексгумація тіл на місці масового поховання. Зазначається, що всього дістали 447 тіл. Серед загиблих – 425 цивільних, зокрема, 5 дітей, а також 22 військовослужбовці ЗСУ. На тілах виявили сліди тілесних ушкоджень. Зокрема, у виді

мінно-вибухових травм, осколкових, вогнепальних та колото-різаних поранень. Крім того, у декількох загиблих були зав'язані руки, зламані кістки, а також мотузки на шиї. Команда експертів, призначена вищим правозахисним органом ООН для вивчення порушень прав людини в Україні, заявила, що її початкове розслідування виявило докази воєнних злочинів, вчинених росіянами після вторгнення в країну. Зазначається, що Комісія з розслідування ситуації в Україні, уповноважена Радою ООН з прав людини, наразі зосередилася на зборі даних з геноциду в чотирьох областях – Київській, Чернігівській, Харківській та Сумській.

Представляючи свої висновки, експерти ООН цитували свідчення колишніх полонених про побиття, ураження електричним струмом і примусове роздягання в російських слідчих ізоляторах. Вони також висловили серйозну стурбованість щодо страт у вказаних чотирьох регіонах. Наразі комісія розслідує такі смерті в 16 повністю зруйнованих містах і селищах вказаних областей, комісії відвідали 27 міст і селищ, опитавши понад 150 потерпілих і свідків та дійшла висновку, що в Україні були скоєні воєнні злочини. Крім цього комісія задокументувала скоєння злочинів сексуального або гендерного насильства з боку російських військовослужбовців, жертвам яких було від 4 до 82 років.

Із посиланням на Управління Верховного комісара ООН з прав людини, з 14 квітня 2014 року до початку вересня 2022 року від бойових дій у східній частині України (Донецька та Луганська області) постраждали або загинули від 42 до 44 тисяч людей. З 24 лютого 2022 року внаслідок війни загинуло від 13 100 до 13 300 людей. Із них 3375 цивільних осіб, приблизно 4150 українських військових та приблизно 5700 бойовиків. Крім того, з початку бойових дій на Донбасі поранили 29 500–33 500 людей. Із них від 7 до 9 тисяч цивільних, 9700–10 700 українських військових та 12 700–13 700 бойовиків. Таким чином на цивільних припадає 25–26% від загальної кількості загиблих. Таке співвідношення стосується і поранень. Однак варто зазначити, що це співвідношення за роки суттєво змінилося: з 33–34% у 2014 році до 4–5% у 2019–2022 роках.

В ООН до статистики смертей військових віднесли і випадки, не пов'язані безпосередньо з воєнними діями. Зокрема, внаслідок необережного поводження зі зброєю, дорожньо-транспортних пригод, хвороби під час служби в зоні конфлікту, вбивств та самогубств, що становлять близько 30% від загальної кількості. Крім того, у 2019 та 2022 роках до 40% смертей серед військових у зоні конфлікту спричинені хворобами, вбивствами, самогубствами, дорожньо-транспортними подіями та іншими причинами, не пов'язаними з бойовими діями. Однак ці випадки не включені до зазначеного співвідношення.

За даними ООН, серед загиблих: 1775 чоловіків, 1186 жінок, 128 дівчат і 144 хлопчиків, а також 41 дитина та 1323 дорослих, стать яких поки що невідома. Одержали поранення: 1159 чоловіків, 810 жінок, 127 дівчат та 168 хлопчиків, а також 176 дітей та 3271 дорослий, стать яких невідома. Як зазначили в ООН, більшість людей загинуло від вибухової зброї із широкою зоною поразки – важкої артилерії, реактивних систем залпового вогню, ракет та авіаударів.

На Київщині з лютого цього року правоохоронці виявили 1332 тіла мирних жителів, яких убили російські окупанти. Коментуючи вказані події, начальник поліції Київської області Андрій Небитов зазначив, що на жаль, досі знаходяться тіла вбитих людей, більшість з яких убиті саме зі стрілецької зброї, або автоматичної, або снайперської, останнє поховання виявлене у серпні 2022 року – 7 людей страчені. У жертв було прострілено і коліна, і голову. Усі виявлені вбиті особи виявилися цивільними людьми. Поліція Київської області зареєструвала вже понад 3 тисячі кримінальних проваджень, за фактами тяжких та особливо тяжких злочинів, які вчинили російські військовослужбовці.

Матеріал і методи досліджень. Законодавцем у ст. 115 КК визначені наступні види умисних вбивств: 1) двох або більше осіб; 2) малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності; 3) заручника або викраденої людини; 4) вчинене з особливою жорстокістю; 5) вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб; 6) з корисливих мотивів; 7) з хуліганських мотивів; 8) особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку; 9) з метою приховати

інший злочин або полегшити його вчинення; 10) поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевих пристрастей неприродним способом; 11) вчинене на замовлення; 12) вчинене за попередньою змовою групою осіб; 13) вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116–118 цього Кодексу; 14) з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості [2].

Слід зазначити, що військовослужбовці України, а це і військові національної гвардії і територіальної оборони беруть безпосередню участь у бойових діях. Результатом їх діяльності, поряд з іншим, є фізичне знищення противника, займаних ним позицій та об'єктів, що небезпідставно викликає невдоволення місцевого населення Сходу України. Внаслідок злочинних дій незаконних збройних формувань та військових рф збройні Сили України зазнали значних втрат особового складу, військової техніки та озброєння. Лише упродовж 2014–2022 років через ведення бойових дій з боку незаконних збройних формувань бойові безповоротні втрати Збройних Сил України склали понад 50 тисяч військовослужбовців [3].

Однак, у кримінально-правовому аспекті права і свободи військовослужбовців Збройних Сил України належним чином не забезпечені. Наразі вони менш захищені, ніж працівники правоохоронних органів, державні чи громадські діячі, журналісти, адвокати тощо. Означене обумовлює необхідність дослідження проблем кримінальної відповідальності за вбивства військовослужбовців під час військових дій.

Результати та їх обговорення. Певні аспекти розслідування військових правопорушень розглядалися в працях вітчизняних і зарубіжних учених у галузі кримінології, кримінального права, криміналістики, екологічного права: В.І. Андрейцева, М.І. Веревичевої, О.В. Виноградової, С.Б. Гавриша, В.О. Глушкова, А.П. Гетьмана, С.А. Голуб, В.К. Грищука, О.М. Джужі, О.О. Дудорова, С.О. Книженко, А.Г. Князева, М.Й. Коржанського, В.В. Костицького, З.Г. Корчевої, В.А. Ландіної, Б.М. Леонтьєва, Н.О. Лопашенко, В.К. Матвійчука, М.І. Мельника, І.І. Митрофанова, В.О. Навроцького. Розслідуванню вбивств військових під час проведення бойових дій у своїх роботах досліджували О.В. Одерій, В.Д. Пакутіна, Є.А. Плотнікова, Г.С. Поліщука, В.М. Присяжного, Б.Г. Розовського, Н.Л. Романова, О.С. Саїнчин, О.В. Сасова, Т.Л. Сергєєва, О.В. Скворцової, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, В.П. Тихого, М.І. Хавронюка, С.В. Хилюк, Д.Б. Чуракова, О.І. Чучаєва, Ю.С. Шемшученка, В.А. Широкова, А.М. Шульги [4, с. 75–87; 5; 6, с. 3; 7; 8; 9, с. 476–479; 10; 11, с. 11].

Посягання на життя військовослужбовця (ів) та вчинення активних дій, направлених на вбивство військовослужбовця (ів), а саме: а) мінування території; б) підривна діяльність; в) обстріл бойових позицій тощо, слід вважати закінченими з моменту вчинення самого діяння, незалежно від того чи це призвело до загибелі військовослужбовця, заподіяння шкоди здоров'ю або без настання таких наслідків. Якщо ж кримінальним правопорушенням заподіяно істотну шкоду або настали тяжкі наслідки, то вони є кваліфікуючою обставиною, що впливає на ступінь суспільної небезпечності та міру покарання.

Якщо винний, бажаючи вбити військовослужбовця у зв'язку з його діяльністю, пов'язаною із виконанням військового обов'язку в період воєнного часу помилився і позбавив життя цивільну людину, його слід кваліфікувати за правилами фактичної помилки як за замахом на злочин, котрий він намагався вчинити, тобто за відповідною частиною ст. 115 КК.

В залежності від способу та обставин вчинення кримінального правопорушення – вбивства військовослужбовців, доведення вини у вчиненні інших злочинів, а саме: посягання на територіальну цілісність України (ст. 110 КК); терористичний акт (ст. 258 КК); створення незаконних військових формувань (ст. 260 КК); найманство (ст. 447 КК), що призвело до загибелі цивільного населення або інших тяжких наслідків, протиправні дії можна буде кваліфікувати за правилами реальної сукупності злочинів – за відповідними частинами зазначених статей Розділу I (Злочини проти основ національної безпеки України), Розділу IX (Злочини проти громадської безпеки), Розділ XX (Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку) КК [2].

Складнощі можуть виникати під час кваліфікації посягання на життя військовослужбовця, коли цей злочин вчиняється виконавцем у складі злочинної організації, незаконного

збройного формування або на замовлення. Законодавець повинен врахувати, що в особливий період в умовах ведення «гібридної» війни процес збору доказів є надзвичайно складним. У будь-якому разі для кваліфікації злочину достатньо, щоб виконавець, який вчинив посягання на життя військовослужбовця, після його затримання якомога швидше поніс кримінальну відповідальність та йому було призначено сувору міру покарання за вбивство військовослужбовця (ів) – адекватну суспільній небезпечності вчиненого діяння.

У іншому випадку через відсутність справедливого покарання уже сам злочинець може стати жертвою власних протиправних дій в наслідок самосуду з боку інших військовослужбовців.

Так, під час війни стали затребуваними фахівці з точної стрільби на середні і дальні дистанції, тобто люди, які пройшли спеціальну підготовку зі стрільби із спеціальної снайперської гвинтівки, обладнаної оптичним прицілом, або раніше входили до родів військ чи правоохоронних органів як снайпери. Такі особи можуть входити до складу відповідних злочинних організацій на контрактній основі або виконувати завдання на замовлення. За звичай снайпери діють як одиниці. Суспільно-небезпечний характер їх дій, а також складність та інколи неможливість проведення досудового розслідування злочинів на неконтрольованій території, не дозволяє довести обґрунтовану підозру приналежності цих осіб до злочинних чи терористичних організацій, та створює обстановку для використання умов особливого стану задля фізичного знищення означеної категорії осіб.

На наш погляд, це є неприпустимим, означені особи повинні нести сувору відповідальність у разі доведення їх вини у вчиненні вбивства військової службової особи. Справедливою мірою кримінального покарання для цієї небезпечної категорії бойовиків буде довічне ув'язнення.

Якщо буде доведено спільний мотив у посяганні на життя військової службової особи інших співучасників (організатора, замовника, підбурювача, посібника), які перебувають на окупованій території, їх відповідальність може бути вирішена згодом.

У будь-якому випадку, після відновлення конституційного ладу на всій території України, збору доказів незаконної діяльності злочинних організацій на неконтрольованій території, винних осіб потрібно буде притягувати до кримінальної відповідальності з призначенням покарання за сукупністю злочинів та вироків.

Із суб'єктивної сторони вбивство військовополоненого може бути вчинене особою з прямим чи непрямым умислом. Обвинувачення у вчиненні вбивства військовополоненого ґрунтується на факті наслідків, що настали, і являє собою об'єктивне ставлення злочинця.

Висновки. Притягнення до кримінальної відповідальності за вбивство військовополоненого безумовно потребує встановлення причинного зв'язку між протиправними діями або бездіяльністю винної особи і настанням смерті. У кожному випадку дане питання вирішується слідчим, прокурором та судом з урахуванням конкретних обставин справи. Тут визначальним є переривання життя військовослужбовця в особливий період внаслідок попадання його у становище «полоненого» та вчинених попередніх дій до нього, таких як: позбавлення волі, мордування, катування, іншого нелюдського поводження тощо.

На нашу думку, вбивство військовослужбовця в полоні може бути вчинене шляхом як фізичної дії, так і бездіяльності. Зокрема, смерть військовослужбовця може настати як від пострілу з вогнепальної зброї чи завдання удару холодною зброєю, удушення або отруєння, так і внаслідок створеної обстановки, нелюдських умов його утримання в неволі, коли в результаті страждань, психологічного впливу або підмови до самогубства, потерпілий самостійно використовує різноманітні знаряддя та речовини (зброю, мотузку, отруту, тощо) для позбавлення себе життя.

На ступінь вини і міру покарання може впливати спосіб вчинення вбивства військовополоненого, наприклад, вбивство з особливою жорстокістю, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, застосуванням тортур з високим ступенем болювого синдрому тощо. При цьому не має значення, як швидко після вчинення злочинної дії настала смерть.

Вважається, що необхідно вказану статтю 115 КК доповнити пунктом 15) вчинено військовослужбовців України в умовах проведення бойових або військового стану. Це дасть змогу науковцям та практичним працівникам змінити вектор розслідування та розробити нові методологічні підходи розслідування правопорушень вказаної категорії.

Список використаних джерел:

1. Ювенальні прокурори: 430 дітей загинуло внаслідок збройної агресії РФ в Україні. URL: <https://kapri.dn.ua/2022/11/01/juvenalni-prokurori-430-ditej-zaginulo-vnaslidok-zbrojnoi-agresii-rf-v-ukraini-2/> (дата звернення 31.10.2021 р.).
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341–III. Дата оновлення: 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 14.10.2022).
3. Дрозд В.Г., Дрозд О.Ю., Журавльов Д.В., Петков С.В. Військові і воєнні злочини за законодавством України та міжнародним гуманітарним правом. Воєнні злочини армії росії в Україні 2014–2022. К. : ВД «Професіонал». 2022. 280 с.
4. Ануфрієв М.І. Сили територіальної оборони Збройних сил України. Київ: «Центр учбової літератури», 2022. 274 с.
5. Бабіков О.П. Негласні слідчі (розшукові) дії: правове регулювання, організація проведення, тактика, зразки процесуальних документів. Наук.-дослід. ін-т публіч. права. К. : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2022. 392 с.
6. Ковальський В.С. Національний український спротив. Законодавство. Роз'яснення. Зразки документів. К. : ОВК, 2022. 50 с.
7. Коротюк О.В., Коротюк М.Г. Режим воєнного стану: правове регулювання. К. : ОВК, 2022. 50 с.
8. Туркот М.С., Столітній А.В. Шмален С.В. Військові кримінальні правопорушення: Розділ 19 Кримінального кодексу України з постатейними матеріалами практики Європейського суду з прав людини, Верховного суду України, апеляційних і місцевих судів. Київ: Норма права, 2022. 512 с.
9. Шопіна І.М., Коропатнік І.М. Військове право: підручник. К. : Алерта, 2019. 648 с.
10. Гутник В.В. Процесуальні права учасників міжнародних збройних конфліктів у міжнародних кримінальних судах: монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 302 с.
11. Паливода А.В. Про воєнний стан, захист і оборону України: збірник основних нормативних документів. К. : Закон. 2022. 144 с.

